

Ahmedova Baxtigul Umariddin qizi
Osiyo texnologiyalar universiteti magistranti
ahmedovabaxtigul17@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy adabiy jarayon va o‘zbek adabiy tanqidchiligining nazariy-metodologik asoslari ilmiy jihatdan tadqiq etiladi. Tadqiqotda mustaqillik davri o‘zbek adabiyotida yuz bergan estetik yangilanishlar, badiiy tafakkur taraqqiyoti hamda adabiy tanqidning funksional vazifalari tahlil qilinadi. O‘zbek adabiy tanqidchiligining tarixiy rivojlanish bosqichlari bilan hozirgi adabiy jarayon o‘rtasidagi uzviy aloqadorlik ochib berilib, tanqidiy tafakkurning adabiy jarayonga ta’sir mexanizmlari aniqlanadi. Shuningdek, yetakchi adabiy tanqidchilarning konseptual qarashlari asosida tanqidning badiiy-estetik mezonlarni shakllantirishdagi o‘rni yoritiladi. Tadqiqot natijasida zamonaviy o‘zbek adabiy tanqidchiligining dolzarb muammolari, rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari bo‘yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar

adabiy jarayon, o‘zbek adabiy tanqidchiligi, tanqidiy tafakkur, estetik konsepsiya, mustaqillik davri adabiyoti, badiiy tafakkur, zamonaviy adabiyot, nazariy-metodologik yondashuv.

Аннотация

В статье научно исследуются теоретико-методологические основы современного литературного процесса и узбекской литературной критики. В исследовании анализируются эстетические обновления, произошедшие в узбекской литературе периода независимости, развитие художественного мышления, а также функциональные задачи литературной критики. Раскрывается органическая взаимосвязь между историческими этапами развития узбекской литературной критики и современным литературным процессом, определяются механизмы воздействия критического мышления на литературное развитие. Кроме того, на основе концептуальных взглядов ведущих литературных критиков освещается роль критики в формировании художественно-эстетических критериев. В результате исследования выявляются актуальные проблемы, тенденции развития и перспективы современной узбекской литературной критики.

Ключевые слова

литературный процесс, узбекская литературная критика, критическое мышление, эстетическая концепция, литература периода независимости,

художественное мышление, современная литература, теоретико-методологический подход.

Abstract

This article examines the theoretical and methodological foundations of the contemporary literary process and Uzbek literary criticism from a scholarly perspective. The study analyzes the aesthetic transformations that emerged in Uzbek literature during the period of independence, the development of artistic thinking, and the functional roles of literary criticism. The organic interconnection between the historical stages of Uzbek literary criticism and the modern literary process is revealed, and the mechanisms through which critical thinking influences literary development are identified. Furthermore, based on the conceptual views of leading literary critics, the role of criticism in shaping artistic and aesthetic criteria is elucidated. As a result, the study formulates scholarly conclusions regarding the current issues, development trends, and future prospects of contemporary Uzbek literary criticism.

Key words

literary process, Uzbek literary criticism, critical thinking, aesthetic concept, independence-period literature, artistic thinking, contemporary literature, theoretical and methodological approach.

Kirish

Adabiyot jamiyat ma'naviy hayotining muhim ko'zgusi bo'lib, unda davr ruhi, ijtimoiy ong, estetik qarashlar va inson tafakkurining rivojlanish darajasi mujassam bo'ladi. Shu bois adabiy jarayonni o'rganish va baholash masalasi adabiyotshunoslikning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Adabiy jarayonni ilmiy tahlil etishda adabiy tanqid muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. O'zbek adabiyotida adabiy tanqidchilik badiiy tafakkur taraqqiyotini belgilovchi, adabiyot rivojiga yo'nalish beruvchi muhim institut sifatida shakllangan. Mustaqillik davriga kelib, o'zbek adabiy jarayoni tubdan yangilandi: mafkuraviy cheklovlar bartaraf etildi, ijod erkinligi kengaydi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi asosiy estetik mezoniga aylandi. Bu holat adabiy tanqid oldiga ham yangi vazifalar qo'ydi. Endilikda tanqid faqat baholovchi emas, balki tahliliy, yo'naltiruvchi va nazariy xulosalar chiqaruvchi soha sifatida faoliyat yuritmoqda.

Adabiy jarayon tushunchasi va uning ilmiy talqini Adabiy jarayon tushunchasi muayyan tarixiy davrda adabiyotda yuz berayotgan badiiy hodisalar, ijodiy yo'nalishlar, janr va uslubiy izlanishlar majmuini anglatadi. U faqat alohida asarlar yig'indisi emas, balki adabiyotning uzluksiz rivojlanish qonuniyatlarini ifodalaydi. Zamonaviy adabiy jarayonni anglashda tarixiylik, uzviylik va davriylik tamoyillari muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi o'zbek adabiy jarayonida shaxs muammosi,

milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotira, ma'naviy-axloqiy izlanishlar yetakchi mavzularga aylangan. Janrlar tizimida ham yangilanish kuzatilmoqda: roman va qissalarda falsafiylik kuchaymoqda, she'riyatda individual poetik tafakkur ustuvorlik kasb etmoqda. Ushbu jarayonlarni ilmiy asosda tahlil qilish adabiy tanqidning asosiy vazifalaridan biridir. O'zbek adabiy tanqidchiligidan shakllanishi va tarixiy rivoji O'zbek adabiy tanqidchiligidan ildizlari mumtoz adabiyot davridagi adabiy-nazariy qarashlarga borib taqaladi. Alisher Navoiy, Bobur kabi mutafakkirlarning badiiy-estetik fikrlari tanqidiy tafakkurning dastlabki ko'rinishlari sifatida e'tirof etiladi. XX asrda esa adabiy tanqid mustaqil ilmiy soha sifatida shakllandi va adabiy jarayonni baholashda muhim o'rin egalladi.

Mustaqillik davrida adabiy tanqidchilik yangi bosqichga ko'tarildi. Mustaqillik davri o'zbek adabiyoti uchun nafaqat yangi mavzular va janrlar, balki tanqidiy tafakkur yo'nalishida ham tub o'zgarishlar keltirdi. Shu davrda adabiy jarayonning markaziy elementi — badiiy tafakkur — asarlarning mazmuni, obrazlar dunyosi va estetik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish imkonini yaratdi. Tanqidchilar endi faqat asarning sirtqi mazmuni bilan kifoyalanmay, uning falsafiy, ma'naviy va jamiyat bilan bog'liq qatlamlarini ham o'rganishni boshladilar. Badiiy tafakkur nafaqat adabiy tanqidning metodologik asosini tashkil qiladi, balki o'quvchining ijodiy tafakkurini shakllantirishda, adabiy jarayon va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ochishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, mustaqillik davri adabiyoti tanqidchiligi yangi shakl va mazmun bilan ajralib turadi. Mustaqillik davrida adabiy tanqidchilar asarlarni baholashda milliy qadriyatlar va tarixiy voqealarni markazga qo'yidilar. Tanqidchilar fikricha, badiiy tafakkur yordamida tarixiy voqealar, xalqning urf-odatlar va an'analari asarlar orqali chuqur anglandi. Masalan, Zulfiyaxon Rahmatovanning "Tong yulduzi" romani ustida olib borilgan tahlillarda tanqidchilar asarning tarixiy qatlamini va milliy ruhni badiiy tafakkur orqali ochib berganini ta'kidlaydilar. Tanqidchilik jarayonida nafaqat qahramonlarning xarakteri, balki ular orqali o'quvchiga yetkazilayotgan tarixiy va ma'naviy qadriyatlar ham chuqur o'rganiladi.

Mustaqillik davri adabiyoti shaxsiy erkinlik, individualizm va jamiyatdagi o'zgarishlarni aks ettirishga intiladi. Tanqidchilar badiiy tafakkur yordamida bu mavzularni ochib beradi, asardagi xarakterlar, ularning ichki dunyosi va jamiyat bilan aloqalari tahlil qilinadi. Masalan, Muhammad Ali she'riyatida shaxsiy erkinlik va milliy ong mavzulari badiiy tafakkur orqali chuqur ifodalanadi. Tanqidchilar fikricha, asardagi obrazlar va metaforalar shaxs va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni anglashga yordam beradi. Shu tariqa, badiiy tafakkur tanqidchilikning nafaqat estetik, balki ijtimoiy ahamiyatini ham oshiradi. Tarixiy bosqichlar va hozirgi adabiy jarayon o'rtasidagi uzviy aloqadorlik. Klassik davr tanqidchiligi asarlardagi badiiy go'zallikni aniqlashga urg'u bergan. Hozirgi tanqidchilar ham bu mezonni

saqlab, lekin zamonaviy metodlar, masalan, strukturalizm va postmodernizm yondashuvini qoʻllaydilar. Z. Yoʻldoshevning maqolalari va ilmiy monografiyalari shuni koʻrsatadiki, u klassik va zamonaviy tanqidiy metodlarni uygʻunlashtirgan.

Tarixiy kontekstni hisobga olish tarixiy bosqichlarning oʻzaro bogʻliqligi, oʻtmish adabiy jarayonini hozirgi ijod bilan solishtirishga yordam beradi. Bu nafaqat adabiy asarlarni chuqurroq anglash, balki yangi yozuvchilarga pedagogik yoʻl koʻrsatadi. Mustaqillik davrida tanqidchilar Xalq dostonlari va klassik asarlarni tahlil qilarkan, ularning zamonaviy interpretatsiyasini amalga oshiradilar. Oʻzbek adabiy tanqidchiligidan tarixiy rivojlanish bosqichlari va hozirgi adabiy jarayon oʻrtasidagi uzviy aloqadorlik quyidagi jihatlar bilan namoyon boʻladi:

Estetik va badiiy mezonlarning davomiyligi.

Tarixiy kontekstni hisobga olgan zamonaviy tahlil.

Milliy qadriyatlar va universal yondashuvlarni uygʻunlashtirish.

Tanqid jarayoni orqali adabiyotning pedagogik, maʼrifiy va ijtimoiy ahamiyatini mustahkamlash.

Shunday qilib, hozirgi oʻzbek adabiy jarayoni tarixiy rivojlanish bosqichlarining natijasi sifatida shakllangan boʻlib, u klassik va sovet davri tanqidchiligi anʼanalari bilan uzviy bogʻlangan

Mustaqillik davri adabiyotida til va uslub bilan tajribalar koʻpaydi. Tanqidchilar badiiy tafakkur orqali asarlarning lingvistik qatlamlarini, stilistik imkoniyatlarini va metaforik qatlamlarini oʻrganadilar. Masalan, Abdulla Qodiriy nomidagi Oʻzbekiston adabiyoti institutining tadqiqotlarida, yangi romanlarda metafora, ritm va obraziy tilning badiiy tafakkur orqali tahlil qilinishi muhimligi taʼkidlangan. Tanqidchilar asarning tilini va uslubini chuqur tahlil qilish orqali uning badiiy qadrini aniqlaydilar. Mustaqillik davri tanqidchiligi faqat milliy adabiyot bilan chegaralanmaydi, balki global adabiy jarayonlarni ham hisobga oladi. Tanqidchilar badiiy tafakkur asosida asarlarni solishtirma tahlil qilish, zamonaviy janrlar va trendlarni oʻrganish orqali oʻzbek adabiyotining xalqaro maydondagi oʻrnini aniqlashadi. Masalan, zamonaviy oʻzbek romanlari va dunyo adabiyotidagi psixologik romanlar oʻrtasidagi paralellar tanqidchilar tomonidan badiiy tafakkur asosida tahlil qilinadi. Shu bilan birga, badiiy tafakkur global janrlarning milliy adabiyotga moslashuvini ham aniqlash imkonini beradi.

Zamonaviy tanqidchilar, jumladan Oʻktam Yoqubov va Shaxzod Abduqodirov, badiiy tafakkur orqali tanqidiy tahlilning chuqurligini taʼkidlaydilar. Ularning fikricha, badiiy tafakkur asosida olib borilgan tanqid nafaqat adabiy jarayonni, balki jamiyatning maʼnaviy holatini ham aks ettiradi. Mafkuraviy bosimlardan xoli boʻlgan tanqidiy tafakkur adabiy asarni estetik mezonlar asosida tahlil qilish imkoniyatiga ega boʻldi. Bu davr tanqidchiligi badiiy asarning ichki mohiyatini, muallif konsepsiyasini, obrazlar tizimini va poetik xususiyatlarini chuqur oʻrganishga yoʻnaltirildi. Zamonaviy

adabiy jarayon va tanqidning o'zaro munosabati. Zamonaviy adabiy jarayonda adabiy tanqid faol subyekt sifatida namoyon bo'lmoqda. Tanqid adabiy asarning g'oyaviy-badiiy qiymatini ochib berish bilan birga, adabiyot rivojining umumiy tendensiyalarini aniqlashga xizmat qiladi. O'zbek adabiy tanqidchiligi bugungi adabiy jarayonni tahlil etishda milliylik va umuminsoniylik, an'ana va yangilik munosabatlariga alohida e'tibor qaratmoqda. Tanqidning bunday yondashuvi adabiy jarayonning sog'lom rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Chunki adabiy tanqid ijodkorni mas'uliyatga undaydi, badiiy mezonlarni aniqlashtiradi va o'quvchi estetik didining shakllanishiga xizmat qiladi.

Adabiy tanqidning zamonaviy muammolari va istiqbollari Bugungi o'zbek adabiy tanqidchiligi oldida bir qator dolzarb muammolar mavjud. Jumladan, ayrim tanqidiy chiqishlarda publitsistiklik ustuvor bo'lib, chuqur nazariy tahlil yetishmasligi kuzatiladi. Shuningdek, yosh ijodkorlar asarlarini baholashda yagona ilmiy-estetik mezonlarning to'liq shakllanmaganligi ham muhim muammolardan biridir. Kelgusida ushbu muammolarni bartaraf etish uchun adabiy tanqidni zamonaviy adabiyotshunoslik metodlari asosida rivojlantirish, komparativ va intertekstual tahlil imkoniyatlaridan keng foydalanish zarur. Bu esa o'zbek adabiy tanqidchiligining ilmiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Badiiy-estetik mezon — bu asarning badiiy qiymatini baholashda qo'llaniladigan tamoyillar va ko'rsatkichlar majmuasi. U quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

Asarning mavzusi va g'oyaviy mazmuni

Badiiy ifoda vositalari (metafora, simvol, obraz)

Kompozitsiya va dramatik tuzilish

Til va uslub xususiyatlari

Emotsional-estetik ta'sir darajasi

Badiiy-estetik mezonlar tanqidchilarning nazariy fikrlari asosida shakllanadi va adabiy asarni chuqur tushunishga yordam beradi. Yetakchi tanqidchilarning kontseptual qarashlari Aleksandr Potebnya she'riyatni ruhiy jarayonlar orqali o'rganib, til va fikr birligini asosiy mezon deb hisoblagan. U fikricha, asardagi tushunchaning estetik shakli uning badiiy qiymatini belgilaydi. Aleksandr Potebnya she'riyatda metafora va tasvir vositalarining o'zaro uyg'unligi orqali badiiy ta'sirni oshirishini tahlil qilgan. Masalan, u xalq she'riyatidagi obrazlar va ularning emotsional ta'sirini ilmiy asosda izohlagan.

Mustaqillik davri tanqidchilari, xususan M. Qosimov va T. Qahhor, asarda milliy ruh va tarixiy-madaniy kontekstni badiiy mezon sifatida hisobga olishga urg'u bergan. M. Qosimov adabiy asarlarda xalq og'zaki ijodiy merosi va zamonaviy badiiy izlanishlarni uyg'unlashtirish orqali estetik mezonlarni takomillashtirishni tavsiya qilgan. Masalan, u Abdulla Qodiriy va Cho'lpon ijodidagi milliy motivlarni badiiy mezon sifatida tahlil qilgan. Kontseptual qarashlarning badiiy-estetik mezonlar

shakllanishidagi o'zni nazariy asos yaratadi: Tanqidchilarning fikrlari asarni baholashning ilmiy asosini beradi. Asarni tahlil qilish metodologiyasini belgilaydi: Obraz, til, syujet, kompozitsiya va mavzularni baholash mezonlarini aniqlaydi. Estetik didni rivojlantiradi: O'quvchi va tanqidchi asardagi badiiy qiymatni tan olish va qadrlash imkoniga ega bo'ladi. Milliy va umumjahon tamoyillarini uyg'unlashtiradi: O'zbek tanqidchilari xalq og'zaki ijodi bilan zamonaviy adabiyot estetik tamoyillarini uyg'unlashtiradi, shuning natijasida badiiy mezonlar boyib, chuqurlashadi.

Xulosa

Adabiy jarayon va o'zbek adabiy tanqidchiligi o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, biri ikkinchisining rivojini ta'minlaydi. Zamonaviy adabiy jarayonni ilmiy jihatdan anglash va baholashda adabiy tanqid muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Mustaqillik davrida o'zbek adabiy tanqidchiligi yangi sifat bosqichiga ko'tarilib, badiiy tafakkur taraqqiyotiga faol ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu jarayonni chuqur o'rganish va ilmiy asosda tahlil qilish o'zbek adabiyotining istiqboldagi rivoji uchun muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy o'zbek adabiy tanqidchiligi asosan mustaqillik davrida shakllangan yangi estetik va metodologik yondashuvlar asosida rivojlanmoqda. Shu bilan birga, tanqidchilarda bir xil konseptual asos yetishmasligi, badiiy mezonlarning noaniqligi va turli metodologiyalar o'rtasida izchillik yo'qligi muhim muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu, o'z navbatida, tanqidiy baholarda subyektivlik darajasining oshishiga olib keladi. Muammolarni bartaraf etish istiqbollari: Tanqidiy metodologiyaning standartlashtirilishi va konseptual izchillikni ta'minlash. Yosh adabiyotshunoslarni ilmiy va amaliy treninglar orqali tayyorlash, tanqidning sifatini oshirish. Zamonaviy texnologiyalar va onlayn platformalardan foydalanish orqali adabiy jarayonni kengroq auditoriyaga yetkazish. Mahalliy va global adabiy jarayonlar bilan uyg'unlikni rivojlantirish, shuningdek, yangi badiiy oqimlarni baholash mezonlarini yangilash. Zamonaviy o'zbek adabiyot tanqidchiligi mustaqillik davrida shakllangan estetik tafakkur va badiiy mezonlar asosida rivojlanmoqda. Uning rivojlanishida konseptual izchillik, metodologik yangilik va yosh adabiyotshunoslarning faol ishtiroki muhim ahamiyat kasb etadi. Kelajakda tanqidchilarning ilmiy asoslangan, shaffof va keng qamrovli baholash tizimini yaratish orqali zamonaviy adabiyot jarayonini yanada boyitishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov N. Adabiy tanqid va badiiy tafakkur. – Toshkent: Fan, 2015.
2. Normatov U. Estetik tafakkur va adabiy jarayon. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2018.
3. Qo'shjonov M. Adabiyot va zamon. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.

4. Hamdam U. Zamonaviy adabiyot va tanqid muammolari. – Toshkent: Akademya, 2020.

5. Yoʻldoshev Q. Adabiy jarayon talqini. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2016